

SÁNTA GÁBOR

Fekete István számára

Motívumelemzés Fekete István prózájában

„Szamárrá akarnak tenni, hogy megijesszenek, ha tudnának; de azért se mozdulok innen, akármit csinálnak. Itt sétálok fel s alá, s danolok, hadd hallják, hogy nem félek.”¹

Az „ördög torzképe lettem a / négy lábúak között”.²

„A Szamár néhanap egy szerencsétlen ország, / s királyok, akik elorozzák.”³

„Szamár! – becézem magam.”⁴

Izgalmas talány Fekete István szépirodalmi műveltsége. Nem bölcsész volt: gazdaszakkadémiai végzettségű, azonban nemcsak szakkönyveket olvasott, különösen azután, hogy írásai fővárosi lapokban is megjelentek. Ettől kezdve a budapesti ismerősi-baráti köre gyorsan gyarapodott, és ennek hatására egyre változatosabb lett az olvasottsága. Publicisztikáiból, leveleiből és az ekkoriban vele készült interjúkból többé-kevésbé rekonstruálni lehet irodalmi érdeklődésének formálódását, de a lista még mindig erősen hiányos. Hasonlóképpen nem ismeretes, hogy miféle előadásokat látott a budapesti színházakban. Shakespeare művei – például a *Szentivánéji álom* – csak így, színpadon kerültek elé, vagy netán olvasott is közülük valamit? Érdemes lenne például végiggondolni, miként kötődhet ehhez a színdarabhoz Fekete István gólyaregénye emlékezetes szamarának alakja... És Aiszóposz? A görög mesemondó kéttucatnyi történetének szereplője a szorult helyzetében alakoskodó ravasz számár, ahogyan ezekben a moralizáló állatmesékben a kertész, a kutya és a ló is feltűnik... Vagy olvasta-e Fekete István, mondjuk, Apuleius művét, *Az aranyszámár* című ókori regényt? Ez a felvetés azért magától értetődő, mivel ebben egy fiatalember véletlenül nem vadmadárrá, hanem éppen számárrá változik. Továbbra is érte a beszédet, és embermódon gondolkodik, de a lehetőségeit behatárolja a testfelépítése, és hogy háziállat... E klasszikusok és egyéb szövegek vajon mennyiben befolyásolták Fekete István életművének alakulását?

Mindezt érdemes lenne alaposabban átgondolni. A *Kele* már emlegetett állatszereplője, a számár különösen indokoltá teszi a felvetést.

Fekete Istvánt az ötvenes évek közepéig senki sem tekintette ifjúsági írónak. A természetábrázolás ugyan minden addigi írásában központi szerepet játszott, ez azonban csak azóta kapcsolódik össze a tizenéves korosztállyal, hogy az Ifjúsági Könyvkiadó 1955 végén megjelentette a *Lutrát*. Tehát nem az író változott meg azért, hogy ismét közölkék, hanem a körülmények alakultak át gyökeresen. A mondott időpontban az Ifjúsági Könyvkiadó vállalta Fekete Istvánt, de ezt is csak azután, hogy a Mezőgazdasági Könyvkiadó elfogadta a *Halászat* című szakkönyv kéziratát. E kötetek kedvező fogadtatása nyomán az Ifjúsági (illetve jogutóda, a Móra Ferenc) Könyvkiadó már nem engedte el a tállójából az éves bevételének máig jelentős hányadát biztosító szerzőt.

És amit egy ifjúsági könyvkiadó jelentet meg, azt a kritikus és a közönség egyaránt ifjúsági irodalomnak tekinti. Ezzel a kör bezárult.

Abban a bizonyos 1955-ös esztendőben Fekete Istvánnak valójában három új kötete került a könyvesboltokba, mégpedig három különböző könyvkiadó jóvoltából. A *Kele* az ekkor induló Magvető gondozásában látott napvilágot. A gólyaregény azonban évekkorábban keletkezett: az akkori

rendszerváltás idején, vagyis 1948 tavasza és 1949 nyara között készült el. Az Új Idők elfogadta folytatásos közlésre – Benedek Marcell kifejezetten rajongással nyilatkozott róla –, de az irodalmi hetilap felszámolása egyúttal a kiadóvállalata bukását is jelentette. Ezután hét szűk esztendő következett Fekete István életében, és egészen 1955-ig kellett várnia, amíg ismét a megjelenés reményével írhatott regényt. Ekkor Bölöni György támogatása elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az említett kiadók mellett Boldizsár Iván is a szerző mellé álljon. Így a Szépirodalmi Kiadótól visszatüskézett *Kele* kéziratát az akkor induló, „rivális” Magvetőnél landolt, amely később a mű még további három kiadását vállalta. Az 1970-ben elhunyt Fekete István életében a gólyaregény újra és újra a *nem ifjúsági* könyvkiadó jóvoltából került a könyvesboltok polcaira. Vagyis ekkoriban még felnőtt-olvasmánynak számított.

1971-től kezdve azonban már nem ugyanaz a cég kínálja ezt a portékát. Ötödik alkalommal ugyanis a *Kelét* a Móra Ferenc Könyvkiadó adta közre, és a kötetet azóta ez az ifjúsági kiadó gondozza. Ez a változás a gólyaregény értelmezését máig meghatározza.

A *Kele* egy sérült gólya története, aki a meglőtt szárnya miatt maradni kényszerül, amikor a többiek délre vonulnak. Ám segítő emberek kezébe kerül: ők a legyengült madarat meggyógyítják, és gazdaságukban mindaddig gondozzák, amíg a következő esztendő kora őszén el nem repülhet a társával.

Tehát Fekete István 1948 tavaszán éppen arról kezdett regényt írni, ami akkoriban őt is leginkább foglalkoztatta: a menni vagy maradni dilemmájáról. Ebben a kérdésben az írónak ugyancsak állást kellett foglalnia, mivel – mintha La Fontaine versét példázná – közvetlenül érintette a probléma. Számos közeli rokona élt külföldön, és a lánya apácarendje is Nyugatra távozott. Ráadásul ekkoriban már neki is szembe kellett néznie azzal az ellehetetlenüléssel, ami miatt évtizedekkel korábban Kodály így vigasztalta az elkedvetlenedett Bartókot: „Végre is nem lehet a szamarba fácánpecsenyét tömni, ha megeszi is, megárt neki.” Mire Bartók azt válaszolta, hogy „hagyjuk a szamarat szamarának lenni, és menjünk minden komoly szellemi produkcióval külföldre”. A tétovázó Fekete István azonban ez idő tájt a maradás mellett döntött. Elhatározása pedig szükségszerűen a következmények, illetve a további lehetőségek átgondolására késztették. Tudta, hogy az ősz után a tél következik, azaz ismert íróként és hívő emberként számára idegen környezeti viszonyokra kell számítnia. Az „időjárás” korábban sem volt mindig kedvező, de most valószínűleg zordak lesznek a körülmények. A vallásos meggyőződéséből táplálkozó reményen kívül csak saját magára és barátaira számíthatott. Tapasztalta ugyanis, hogy a szorgalom és az óvatos alkalmazkodás, valamint a segítő kezek a kilátástalan helyzeteket is megváltoztatják.

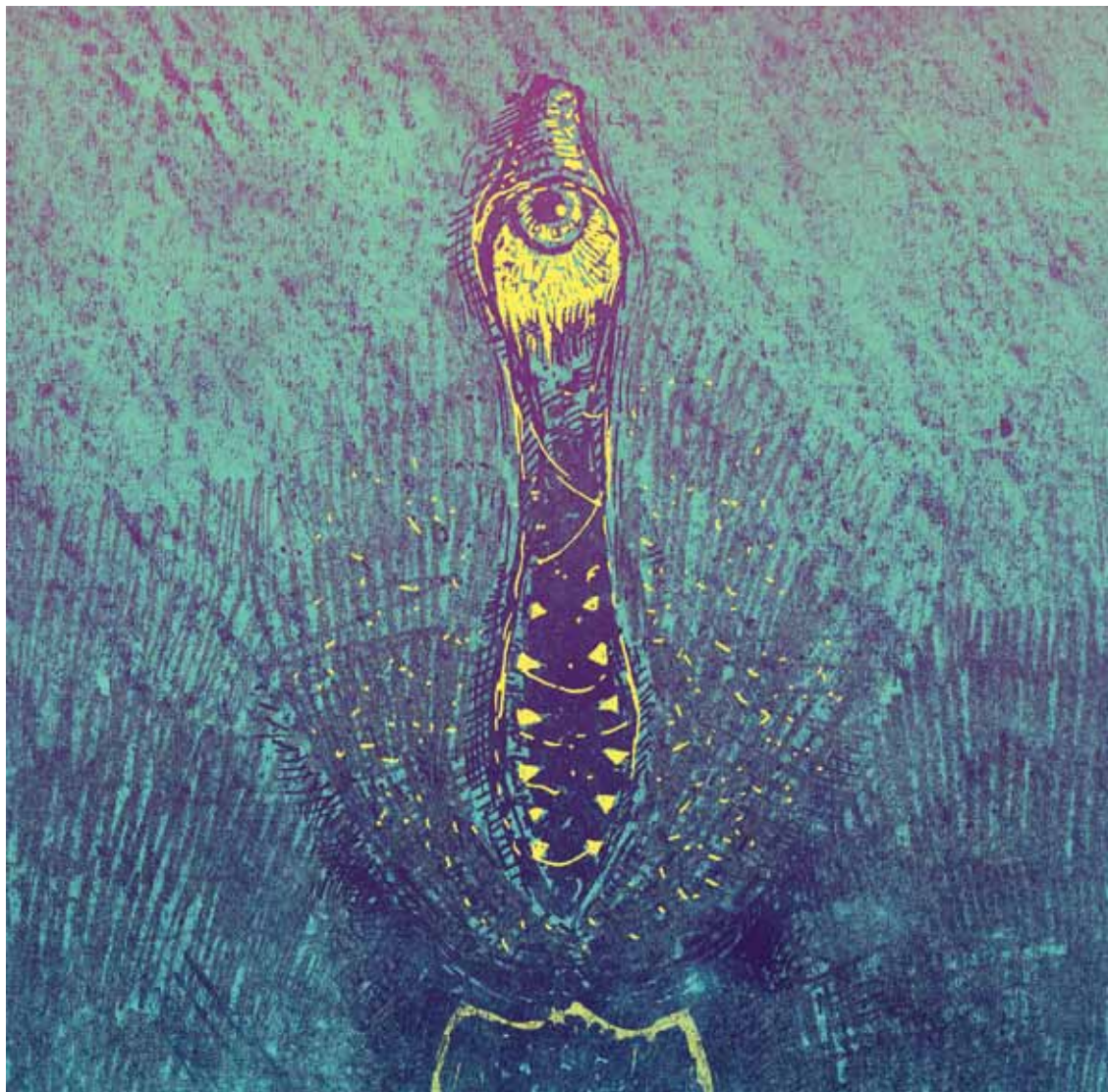
A *Kele* éppen erről szól: az alkalmazkodásról és a segítségéről. A maradni kényszerülő vadmadár elfogadja a megváltozott körülményeket, de egyetlen pillanatra sem válik háziállattá: amint teheti, visszatér az övéihez. Fekete István – a kortársai egy részéhez hasonlóan – ugyanebben reménykedett. Ki kell bírni, amíg ismét repülni lehet! A gerinc nem roppanhat meg, azonban a szárnynak meg kell gyógyulnia ahhoz, hogy a levágott tollak kinőhessenek. (Az író állatregényei – a *Csi*, a *Vuk*, a *Kele*, a *Lutra*, a *Bogánacs* és a *Hu* – mindig emberi létproblémák bemutatásai. Tehát ezek mindenekelőtt felnőttolvasmányok! Természetábrázolásuk célközönségének sohasem a szerző, hanem az ifjúsági könyvkiadó akarta a tizenéveseket látni.)

Ebből a nézőpontból a *Kele* egymással kommunikáló állataival valójában *emberi* kérdéseket beszélnek meg. Itt fontos emlékeztetni arra, hogy Fekete István műveiben az állatok és az emberek, bár igyekeznek megérteni a másikat, szó szerint sohasem „beszélgetnek” egymással. Sőt, a különböző fajokhoz tartozó állatok is többnyire csak hang- és testjelzésekből próbálnak következtetni társaik szándékaira. Semmi olyat nem csinálnak vagy „mondanak”, ami elképzelhetetlen lenne a természetben. (Az író úgy tesz, mintha egy különleges nyelv tolmácsa lenne, vagy legalábbis Salamon király gyűrűjét birtokolná. Olvasói pedig elfogadják a tőle megtudottakat, mert a hitelességüket semmi sem kérdőjelezi meg.)

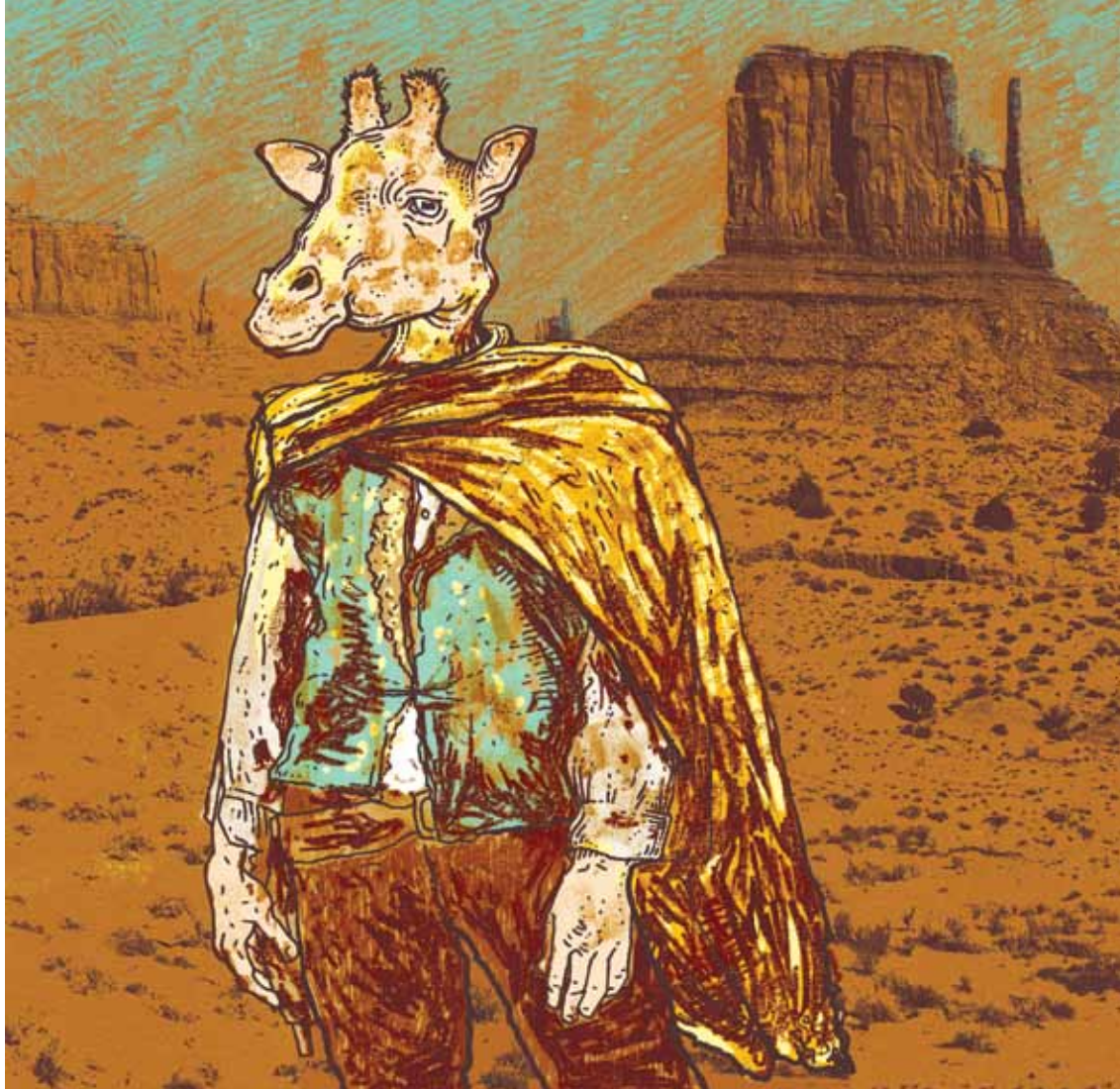
Ha a *Kele* egymással kommunikáló állatai emberi kérdéseket beszélnek meg, akkor ebből logikusan következik, hogy a szereplők humán típusok és magatartásformák megtestesítői. Vagyis társadalmi alakok. Egy módszeresen domesztikáló hatalom akaratából egymás közelében élni kényszerülő lények. Akadnak közöttük, akik örömmel, akadnak, akik csak kényszerűségből fogadják el a helyzetüket. Akadnak számítók és tehetetlenek, okosak és buták, sőt kifejezetten agyafúrtak és ostobák is.

„Tudod, a magában motyogós srác a Deákról.”, 2013.04.29.

„Kis ember, merev lábakkal, nekem ilyen kell!”, 2014.07.21.

„Így pusztult el 1945-ben másodszer számos régészeti emlék Trója hagyatékából, és egynehány kilo cukorka segítségével így gyűjtötték egy részüket újból össze.”, 2014.07.18.
„Szeretném megmenteni annak a hagyomának a lelkét”, 2014.11.23.

Falkában élők és magányosak. Így aztán magától értetődő, hogy nem mesés, hanem *közismert* állatok allegorikus tulajdonságai alapján népesül be Fekete István bestiáriuma. Ebben az esetben például a gólya alkalmazkodásának, a kutya hűségének vagy éppen a szamár ravaszkodásának elvont fogalmait személyesíti meg, illetve ábrázolja érzékelhető képekben a Fekete István-i allegória. (Általánosságban irodalmi alakjainak többségére vonatkozik, amikor a *Téli berek* című regényben a „kétékedés szamártövisét” emlegeti.)

A *Kele* állatszereplői közül a szamár kifejezetten összetett személyiség. Feltűnően különbözik a többi állattól, ami kétségtelenné teszi: Fekete István kulcsszerepet szánt neki. (Erre Kincses Edit is figyelmeztet alapvető tanulmányában.)⁵ A hangulatától függően keserű cinizmusra és szelíd íróniára egyaránt hajlamos alkata egyértelművé teszi: csupán *látszólag* állat szereplő. Nyilvánvalóan antropomorf ábrázolása még a gólyánál is erősebb ember-allegória. Egyszerre intrikus (tehát bajkeverő) és rezonőr (vagyis a józanság megtestesítője, aki alkalmanként az író szócsöve is) ez a függetlenségével tüntető szamár. A szabadság pedig kulcsszava a regénynek.

Fekete István állatregényeiben a vadon élő állatoknak többnyire csupán egyetlen – egészen pontosan: *azonos* – nevük van. Az egyed ugyanis a fájának megtestesítője. A bagoly: Hu, a róka: Karak, és valamennyi bagoly: Hu, ahogyan minden róka: Karak. Azonban a háziállatok közül azoknak, akikhez a gazdáik személyesen is vonzódnak, vagyis ahol a példány fontosabb a fajnál, kettős az elnevezésük, és ők mindkettőre hallgatnak. Az eb például Vahur, mint minden kutya, de a gólyaregényben szereplő tudja, hogy a gazdái Bujtárnak nevezik, a tehén pedig Mu, akit az emberek Csákónak hívnak. Sőt a befogott sérült gólya helyzete is hasonlóvá válik, amikor a „saját” Keléjükét az emberek Bábaként emlegetik.

A háziállatok közül csupán a szamárnak van *egyetlen* neve: Miska. Őt mindig és mindenki, az emberek és az állatok egyaránt „Miskának” nevezik, ahogyan például „Berti” gazdát is valamennyien így hívják. Már a regény legelején szerepel egy szamár, amely a későbbi fajtársát idézi, érzékeltetve, hogy az író szerint valamennyi szamár ugyanazon típus képviselője. Ez az állat egy idős cigány kordeját húzza, és „többnyire gondolkodik”. „A neve Balambér, és mint időjós faluszerte ismeretes.” Tehát ez a szintén viharlító és töprengő szamár is *csak* Balambér. (A *Téli berek* című regényben emlegetett Teofil szintén ilyen.)

Az alak- és viselkedéstani pontosság teszi hitelessé Fekete István természetábrázolásait, vagyis általában csak annyit antropomorfizál, amennyi egy szépirodalmi alkotásban elkerülhetetlen. Mindent a *Kele* szamara esetében pszichológiai részletekkel is árnyalja, illetve egészíti ki a szerző. Szükségszerűen, mivel Miska több egyetlen állatfaj vagy fajta példányánál. Szükségszerűen, mivel nem csupán egyed: szuverén személyiség is. (A továbbiakban refrénként kellene ismételnem: „mint az emberek”.)

A *Kele* szamara A *Számok Könyvében* szereplő fajtársát idézi, ugyanis ahogyan Bileám szamara az angyalok és az emberek nyelvét egyaránt megérti, Miska a baromfiudvarban próbál közvetíteni. Az elbeszélő szerint „Miska mindenbe beleszól”: a szamár ugyanarra képes, mint az ember: mímél, utánoz, színlel és tettet. Ezért aztán ő érti meg leginkább a gazdáit, őt viszont éppen ezért gyakorta félreértik az állatok. „A csálhatatlan ösztön az embernél megbicsaklik, és a józan ősi gondolatok az emberre nem érvényesek – állapítja meg az idős gólya. – Sose tudni, mit gondol, sose tudni, mit tesz, és azt teszi-e, amit gondol, vagy azt gondolja-e, amit tesz. Az ember: Ember.” A viselkedésében és gondolkodásmódjában kísértetiesen embert idéző szamár pedig: Szamár.

Egészen pontosan: a *Kele* című regény szerint a tudálékos szamár: ember, és az okoskodó ember: szamár. (Fekete István írásainak hősei gyakran szamarazzák le egymást, mikor a társuk állásfoglalását és viselkedését minősítik. Sőt, az író egyik személyes feljegyzése is azzal az önreflexióval zárul, hogy „»állati« okos fiú vagyok! Fiú? Vén szamár!”)

Feltűnő, hogy a természettudományos műveltséggel rendelkező Fekete István mennyire nem tartotta fontosnak meghatározni, hogy rendszertani értelemben a *Kele* szamara pontosan hová sorolható. Ez a szamár: Miska, akinek alakja, személyisége és viselkedése mindenekelőtt embertani szempontokból értelmezendő.

Külső megjelenésében nincs semmi rendkívüli; látszólag éppen olyan, mint minden szamár. Fekete István csupán azt ismételteti, hogy a szamaraknak a *fülére* érdemes figyelni. Például a billeg-

tetés: a nemtetszés, a gúny vagy a káröröm jele. A lekonyulás: a vágyakozásé, a hátrasunyítás: a gonoszkodásé, a viszketésből pedig időjárás-változásra lehet következtetni, de a balsejtelemnek ugyancsak a kifejezője.

A *Kelében* mindkét „füles”: a bagoly és a szamár egyaránt bölcs. Csak amíg Hu közzé is teszi mindazt, amit látott, hallott és kikövetkeztetett, addig Miska gazdálkodik a tudásával. E kétféle magatartás mindenekelőtt a helyzetükből következik. A bagoly ugyanis odébbállhat, amikor nem látják szívesen, azonban a száárnak erre nincs lehetősége. Ezért aztán taktikázik: elhallgat, adagol, csúsztat, sőt hazudik is, ha éppen ez tűnik indokoltnak. Mindez egyszerre kényszer és lehetőség, és az intelligencia mellett döntően ez a kettősség formálja a szamár jellemét. Kényszer és a lehetőség – ezért az óvatos Miska rendszerint flegma, azonban csak tetteteli a közönyt. Valójában minden pillanatban figyeli a környezetét, és mindig a saját érdekei, illetve a pillanatnyi hangulata szerint magyarázza, amit tapasztal. De nem csupán a szeszélyei szerint értelmezi gazdája viselkedését, hanem e három – vagyis az önérdek, az ember és a világ – *folyamatosan aktualizált* szintézisére is képes. Megtudjuk például, hogy mivel táplálkozik, de ennek részletezése csupán annyiban érdekes, hogy az író érzékeltesse: az enivalóért mindenre képes. Ha teheti, Miska (ez a szakirodalom szerint egyébként igénytelen szamár) kifejezetten mohó és torkos. Amikor ehető gazdasági növények mellett ballagnak a kordéval, akkor a lehető legeggyüttműködőbb a remélt jutalomfalatok érdekében. Viszont amikor a számára érdektelenül üres tarlók mentén baktatnak, a gazdájáról sem vesz tudomást, „mert az [tehát az együttműködés ezúttal] Miskának teljesen haszontalan volt. Miska csak az élvezhető bánatot tartotta elviselhetőnek, [...] mert Miska reális érzékeit nem hatotta meg a meddő bánat.”

A szamár azonban nemcsak figyel mindarra, ami a környezetében történik, magyarázni is próbálja a változásokat. A gazdaság lakói közül ő következtet a leghamarabb arra, hogy a kémény mellé telepedő magányos Kele beteg vagy sérült lehet, mivel a vándorlás idején egy egészséges golya már nem jár egyedül. Később ugyancsak a szamár az, aki a háziállatok közül elsőként ismeri fel, hogy „ha az ember gyógyította Hosszúláb szárnyát, akkor meggyógyul”. Sőt azt is ő magyarázza meg a többieknek, hogy a vándormadaraknak ősszel a várható élelemhiány, és nem a hideg miatt kell útra kelniük. Vagyis a szamár nemcsak értelmezi a környezetében történeteket, hanem következtetni is tud az eseményekből. Képes a hosszú távú gondolkodásra, tehát előrelátó. Nemcsak az őseitől örökölt ösztöne és a személyes tapasztalata szerint cselekszik; a pillanatokon folyamatosan átlendíti a személyes sorsán túli emlékezet, illetve a kreatív és analitikus képzelet.

A gyakran bambának, bávatagnak tűnő Miska csak játssza a tompa agyú, nagyothalló teremtményt, aki látszólag nehezen fogja fel, mit akar tőle a gazdája. Alakoskodik, szerepeket játszik. (Például szívesen imitálja, hogy sánta.) Egyedüli állat, amely *minden* emberi szót megért, de olykor butának tetteteli magát, és gyakorta alkalmi süket. Munkára szólításra például csökönyösen nem reagál – az elbeszélő szerint „az első szóra nem szokott indítani” –, de aztán az „ostor” hangsorhoz, ahogyan a „szerszámhoz” is pontos jelentést társít, „a többi pedig nem volt fontos”. („Ez ősi szokás a tisztességes szamárnemzetségben, és ettől nem tángítanak.”) Kizárólag a gazdájának engedelmessé válik, de neki is csak akkor, ha érdekében áll vagy rákényszerül. Például a „tapasztalatai szerint az eldugott kézben ostor szokott tartózkodni”, de nem feltétlenül, hiszen esetenként Berti valamiféle csemegével is így jutalmazza meg. Miska tehát nagyon figyel a részletekre, hogy figyelmetlenség vagy kapkodás miatt ne lephessék meg a fejlemények. Ha valaki hátratett kézzel közeledik hozzá, ésszerű időben elugrani előle, ha ostort rejteget, ám ez éppen a visszájára fordul, ha a gazda, mondjuk, salátával akarna kedveskedni. Ezért Miska nemcsak a mozdulatokra figyel, de legalább ennyire fontosnak tartja a szóhasználatot és a hangszínt. Pontosan tudja például, hogy a „Gyere ide, te akasztófavirág!” felszólítás és az ostor sohasem tartozik össze. Kéreti magát, de többnyire csak feszegeti a lehetőségei határait, ritkán sérti meg azokat. Vagyis feszült figyelemmel figyelmetlen. Cselekedeteit a hangulatai irányítják, ezért nem engedheti meg magának, hogy éppen az egyetlen elfogadott kényszerítőerő, az ember hangulatváltozásaira ne legyen tekintettel. „Amíg a nevem kiáltja, nincs baj, de amikor azt mondja, ostor...”, nos, ekkor a vonakodó Miska mindig teszi, amit elvárnak tőle. (A hívo Fekete István regényében ez az ostor az „áldozat” szimbólumaként is értelmezhető. A Jézus korabeli korbács ugyanis többnyire éppen szárnycsőről készült a Közel-Keleten.)

Álszent. Előszóval sajnálatja magát: ha a gazdája látja – ebből baj nem lehet –, „a szamár szemében végtelen szomorúság van”. Szívesen kötekedik. Önérzetes és fölényeskedő, aki a többi

„Tudsz kölcsönadni két rugót?”, 2014.06.23.

„Aztán elkezdett járni, és a lábai egyfolytában összeakadtak, összeálltak. Így! A szomszédságban elterjedt, hogy löcslábú.”, 2014.06.29.

állatot, sőt olykor még a gazdáit is lenézi, mert butának vagy ostobának tarja őket. (Jellemző, hogy csupán a huhogókról és a károgókról, azaz a baglyokról és varjakról beszél elismerően, kizárólag az eszük miatt. Mindenki másnak számárfület mutat...) Csak a fenyegetésnek – a beígért erőszaknak – engedelmeskedik, vagyis elfogadja a helyzetét, de úgy csinál, mintha ezt a saját elhatározásából tenné. (Az elbeszélő szerint „Miska mindig máshol akart lenni, mint ahol volt”). Még a barátával sem mindig őszinte, hiszen például megmagyarázza nekik: nem lustaságból tettei a lábfejét, hanem hogy mindig velük lehessen... Haragtartó és bosszúálló; szúrós, mint a számarkenyér. Emésztéséhez ugyanis „szükséges volt egy kis egészséges piszkálódás, mint a savhiányos embernek a somlai bor”. (A népi gyógyászat a számarkobogáncsot emésztésjavító szernek tekinti, és epebántalmak ellen is alkalmazza.)

Bár Miska tiltakozik leginkább a háziállatok alávetettsége ellen, és emberi következetességgel ragaszkodik a függetlensége látszatához, ugyanakkor tökélyre fejleszti az elvtelen alkalmazkodást. E taktikázást a többiek, különösen a fogságát csak átmenetileg elfogadó Kele, nem értik. A baromfiudvarba kényszerülő sérült gólyának az új környezet „idegen világ volt, idegen törvényekkel”. A háziállatoké a rabok világa, és a számark éppen ezzel magyarázza a saját viselkedését, mondván, mivel „itt senki sem szabad, [...] az én törvényemet én magam csinálom”. Alkalmanként ezért képmutató, ha szükségét látja, ezért csökönyös, de mindenekelőtt szívós, és csak ritkán bizonytalanodik el. Például akkor, amikor a gólya végez a kellemetlenkedő kakassal, és ezt „tisztességes harcnak” nevezi. Mire „Miska indulatosan toppantott. – Itt [vagyis a gazdaság mesterséges környezetében] nincs tisztességes harc, már ezerszer megmondtam! Itt csak jó harc van, ami az embernek [azaz a hatalomnak] tetszik, és rossz harc. Ez, Kele, rossz harc volt.” Tehát a számark szerint a parancsuralommal szemben lényegében bármi megengedett, azonban az engedtlenség vagy a szembeszállás *értelmét* a pontos helyzetértékelés és a következmények határozzák meg. Persze, még így sem biztos semmi: a gazda hatalma azért korlátlan, mert bármit megtehet. Kiszámíthatatlan, és éppen ezért célszerű óvatosnak lenni vele. „Nem szeretem, ha a nevemet mondják – billegette a fülét”, és a számark joggal gyanakvó, mivel tudja, hogy az istálló „puha melegét” – ha az ember (vagyis a hatalom) akarná – felválthatná a „gonosz hidegséggel villogó” csillagok... Kiegészíti mindezt Miska felismerése, hogy „a Szabadok Törvénye más, az az ő dolguk [a szabadoké], és az ember Törvénye más, az meg ránk vonatkozik. De hát kik a Szabadok, és miért szabadok? Akiket az ember nem tud használni, azaz haszontalanok...” Mire a számark bölcselkedését hallgató vadmadarak azonnal kijelentik, hogy ők szívesen haszontalanok. (Ismétlem: a regény 1948 tavasza és 1949 nyara között készült el, és 1955 végén látott napvilágot!)

A kutya szerint Miskának „csavaros feje” van, és erre a megállapításra a számark kifejezetten büszke. Gyakran éjszakánként azért sem tud aludni, mert mint mondja, „én tele vagyok mindenféle gondolattal”. Szívesen elmélkedik, de a zárkózottsága és gyanakvása miatt sohasem egyértelmű az őszintesége. Még a barátait is szereti bizonytalanságban hagyni, ezért gyakorta velük is taktikázik. Például hol fontoskodva közli velük, hogy még „az embereket is nagyjából megértem”, hol meg azt állítja óvatosan, hogy „az embert nem lehet megérteni”. Ugyanakkor elhiszi, mert gögösen hinni akarja, amikor a gazdája azt mondja neki, hogy „neked van itt a legtöbb eszed...” (Jellemző, amikor róla beszélnek, az öntelt Miska néha félreérti az embereket, hiszen meggyőződése például, hogy az elismerésük jele, amikor egymást számarknak nevezik.)

A mindig önmagából kiinduló, igazán csak saját magára figyelő, számító és önző Miska „hálat” vár az övéire várakozó gólyától, és arra emlékezteti, hogy „tartozol nekünk”. Kele azonban nem érti a hála és a tartozás fogalmakat – vagyis hogy mire vonatkozik a számarkfül, az emlékeztető –, mivel a saját világában nincs jelentésük. A számark ellenben szabadon használja őket, és ha érdekében áll, kíméletlenül visszaél velük. (Éppen úgy, mint az emberek.) A gólya szerint gátlástalan alakoskodás lenne, amit a számark tőle vár. Mindez azonban „az ember dolga és Miska dolga. Ehhez én nem értek.” Ezt a kötekedő számark természetesen nem, de a nem kifejezetten okos, ám fogékony Vahur elfogadja. „A szabadoknak talán igazuk van – pislogott a kutya –, hogy nem minden az emberé. Igen, azt hiszem, igazuk van.” Elgondolkodtató, hogy a mindenre megválaszoló Miska éppen erre semmit sem tud felelni. Olyan kétségbeesett tanácsalansággal bámul, mint a skolasztikus Jean Buridan példázatának számarka, amely addig-addig mérlegeli, hogy az azonos távolságban található szénakötegek közül melyiket válassza, amíg végül éhen hal.

A sérülése miatt átmenetileg emberi környezetben élő gólyának van *választása*. Ezért úgy viselkedik, ahogyan az ösztönei diktálják, és nem úgy, mint a helyzetükbe beletörődni kényszerülő háziállatok. Ezeket ki lehet engesztelni, együttműködésre lehet bírni finomságokkal és kényeztetéssel, amit hűséggel meg hízelgéssel szolgálnak meg, vagy éppen alakoskodással kényszerítenek ki, amikor mi látszik célravezetőnek. Az immáron egészséges Kelének ellenben az a meggyőződése, hogy „az én törvényem egyszerű, mert az sohasem változik, mert bennünk van”. Ekkor már ő oktatja ki a szamarat, mondván, a háziállatok törvényét „nem akarom érteni, mert úgy bujkálsz benne, ahogy akarsz, és mégis sötét. Akár megtartod, akár nem: lehet jó és lehet rossz. Nem, nekem, Miska, ne magyarázd, mert nem érdekel, és oda se hallgatok.” Rabságát a gólya csak átmenetinek tartja, egy kicsit sem domesztikálódik. Nem megszelídítik, hanem alkalmazkodik a megváltozott viszonyokhoz. Betegen beletörődik a sorsába, de ahogyan erőre kap, folyton a többi gólyára gondol. Egészségesen pedig elutasítja, amit a számár tüntetően képvisel, hogy a folyton változó szükségletei határozzák meg az életét. Vagyis a röpképes vadmadár elveti a magánérdeket. Kele ismét az ősi ösztönök diktálta törvényszerűségek alapján kíván létezni, amelyek – a függetlenség, tehát az önazonosság megtartásával – a faj fennmaradását biztosítják.

A regény végén a tanítvány ad leckét a mesterének; Kele számárpadba ülteti Miskát. A számár, úgy tűnik, mintha valóban sajnálná, hogy a gólya távozni készül, és mert a szándékától hiába próbálja eltéríteni Kelét, gonoszkodik vele. Hazudik, sőt aljas is, ami megdöbbeníti a madarat, és emiatt az utolsó köteléket – a barátságét – is elszakítja. Ez már nem az az elesett gólya, akit a számár megismert, és istápolttanácsokkal meg példával. „Beteg vagy, Miska, mert más van a szívedben, és más a nyelveden. Félek tőletek, és elmegyek...” – közli vele Kele, és aztán „feldobta magát a levegőbe. Csak a szárnycsapások suhogása hallatszott. Feljebb, egyre feljebb és egyre halkabban. Aztán csak a csend csorgott a réten. Miska nézett a szédítő, vad, de szabad magasságba. A nyaka megfájdult, szeme elhomályosult, lába megroggyant. Okos fejét valami lehúzta a földre.” (S talán nemcsak azért, mert a gólya éppen Afrikába indult, a számár számára elérhetetlen ősi szülőföldre.)

Így látjuk utoljára a gazdái világához a végsőkéig idomuló, rossz és jó tulajdonságaikkal azonosuló, minden tudásával együtt esendő, segítőkész és öntelt, barátkozó és bosszúálló, számító és ravasz négy lábút. A látvány állóképpé merevül, és ha távlataira gondolunk, gazdag jelentésárnyalatokkal telítődik. S amikor közelebb hajolunk a számárhoz, az átértelmeződött alak vonásaiból az ember rajzolódik elő. Zuboly, ahogyan Fekete István a negyvenes évek végén látta. A regény mintha azt üzenné, hogy számár, aki gondolkodik, de még inkább az, aki nem teszi. Vagyis a személyes és társadalmi ellehetetlenülés idején, a mind szorosabbá váló kötöttségek közepette – a majdani *Tüskévről* és *Téli berek* hitvallása – már a *Kelében* megfogalmazódik: aki képes felmérni lehetőségeit, elérheti azt a belső függetlenséget, aminek segítségével változatlanul önmaga lehet. Mindennek azonban *elengedhetetlen* feltétele, hogy nem szabad lemondani a szabadságról. Sokatmondó, hogy a fennmaradt kéziratredékben Kele nemcsak azt mondja a gonoszkodást hallgató tapasztalatlan fajtársainak, hogy a számár hazudik, hanem hogy Miska „a rabok nyelvén” beszél, és a fiatal gólyák ez utóbbi kijelentés miatt lendülnek fel ijedten a levegőbe. Mintha még Miska szóhasználata is ragályos lenne, akár a számárköhögés...

Az elvtelen számár tehát „a rabok nyelvén” kommunikál. Ez a beszédes megállapítás azonban hiányzik az 1955-ben megjelent regényből! Hiányzik, mert nem kerülhetett bele, mert akkor, az ötvenes évek közepén ennek ki *kellott* maradnia belőle.

Végezetül: a hívő Fekete István a *Kele* megírása és megjelenése idején (majd azután egészen a haláláig) folyamatosan publikált a hazai katolikus kiadványokban. Műveinek, így a gólyaregénynek a tanulsága megegyezik a kereszténység legfőbb üzeneteivel: szeretet, hűség és őszinteség. A *Kele* számára, Miska ezek egyikével sem azonosul. (Egyetlen pillanatra sem szamaritánus: önzetlenül sohasem könyörületes.) Csupán önmagát szereti, a gazdáihoz sem hűséges, és alkalmanként még a barátainak is hazudik. (Egy helyben topog, számára nincs számárlétra. Nem közösségi lény.) Narcizmusa miatt reménytelenül magányos, ezért mindenekelőtt önmaga foglya.

Fekete István fontosnak tartotta tudatni, hogy a számár: herélt. Tehát jövő nélküli.

JEGYZETEK

¹ William SHAKESPEARE, *Szentivánéji álom*. A 3. felvonás elején mondja Zuboly, amikor még nem hiszi el, hogy valóban elvarázsozták. Arany János fordítása.

² Gilbert Keith CHESTERTON, *A számár*. Sárközi György fordítása.

³ Jean de LA FONTAINE, *A tolvajok és a számár*. Rónay György fordítása.

⁴ FEKETE István, *Egyedül = Uő, Örökség*, S. a. r.: Sánta Gábor, Szeged, 2009, 186–220.

⁵ GYÁRFÁSÉ KINCSES Edit, *Fekete István: Kele = Uő, Házi olvasmányok a 4. osztályban*, Budapest, 1990, 137–160.

„Lefordítom neked katolikusra.”, 2015. 12. 12.